

ԾՈՅԻ 41-ՕՐՑԱՅԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ԱՐՑԱԽՅԱՆ 44-ՕՐՑԱՆ.
ՌԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՐՄՎԱԾ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արկադի Ս. Գրիգորյան

ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ,

Պաշտպանության նախարարության Վ. Սարգսյանի անվ. ռազմական ակադեմիա, Երևան, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան. 1991 թ. Ծոցի առաջին պատերազմի արդյունքներով ԱՄՆ գլխավորած կոալիցիոն ուժերի անվիճելի հաղթանակը նոր խոսք ավելացրեց ռազմական գործողությունների նախապատրաստման, իրագործման և վերլուծության մեջ: Իրաքյան բանակի կրած պարտությունը խորհրդային ռազմական դպրոցի ժառանգորդ ռուսական և հայկական զինված ուժերը տեղին վերլուծության չենթարկեցին: Մեթոդներ և նյութեր. Մասնակից բարձրաստիճան զինվորականների հուշագրությունների, հաշվետվությունների, տարբեր ուղեղային կենտրոնների իրականացրած վերլուծությունների, ինչպես նաև համեմատական ուսումնասիրությունների միջոցով հետազոտության հեղինակը ուսումնասիրում է 1991 թ. Ծոցի պատերազմի և 2020թ. Արցախյան 44-օրյա ռազմական գործողությունների միջև կապը, վեր հանում ռազմագիտական կորսված հնարավորությունները, ընդգծում բացթողումները: Վերլուծություն. Վեր հանված և բնութագրված են «Փոթորիկ անապատում» ռազմագործողության ժամանակ կոալիցիոն ուժերի իրականացրած նորարարությունները, ինչպես նաև մանրամասն քննված են իրաքյան զինված ուժերի ղեկավարման համակարգերի և կառուցվածքային հիմնախնդիրները: Արդյունքներ. 1991 թ. Ծոցի առաջին պատերազմը երկայնով և արյամբ ապացուցեց արևմտյան ռազմական դպրոցի գերակայությունը խորհրդային ռազմական մեքենայի նկատմամբ: Շուրջ երեք տասնամյակ հայկական զինված ուժերի կողմից վերոնշյալ պատերազմի պատշաճ վերլուծության չիրականացումը հանգեցրեց բանակաշինության էական բացթողումների, ինչն էականորեն ի ցույց դրվեց 44-օրյա ռազմական գործողությունների ժամանակ:

Բանալի բառեր՝ ռազմական դպրոցներ, օդային գերակայություն, կառավարում, սպայակազմ, ռազմական գործողություններ, «Փոթորիկ անապատում» ռազմագործողություն, 44-օրյա պատերազմ:

Ինչպես հղել՝ Գրիգորյան Ա. *Ծոցի 41-օրյայից մինչև Արցախյան 44-օրյան. ռազմագիտական կորսված հնարավորություններ* // ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2025: Հ. 2 (28): 80-97 էջեր: DOI: 10.52971/18294316-2025.28.2-80

FROM GULF 41 DAY WAR TO ARTSAKHIAN 44 DAY WAR: LOST MILITARY-SCIENTIFIC CAPABILITIES

Arkadi S. Grigoryan

Institute of Oriental Studies of NAS, Yerevan RA

The Military Academy named after V. Sargsyan of the Ministry of Defense of RA

Abstract

Introduction: The undisputed victory of the US-led coalition forces in the 1991 Gulf War added a new dimension to the preparation, conduct, and analysis of military operations. The defeat of the Iraqi army has not been adequately analyzed by the Russian and Armenian armed forces, heirs to the Soviet military school. **Methods and materials:** Using the memoirs of high-ranking military participants, reports, analytical materials from various think tanks, and comparative studies, the author examines the relationship between the 1991 Gulf War and the 44-day military operations of 2020, identifies missed strategic opportunities, and points out the shortcomings. **Analysis:** This article highlights and characterizes the innovations introduced by coalition forces during Operation Desert Storm, and also examines in detail the command and control systems and structural problems of the Iraqi armed forces. **Results:** The First Gulf War of 1991 demonstrated, through blood and iron, the superiority of Western military training over the Soviet military machine. The Armenian armed forces' failure to properly analyze the course of this war over nearly three decades led to significant shortcomings in army development, which were clearly demonstrated during the 44-day military operations.

Key words: military schools, air superiority, officer corps, combat operations, operation “Desert Storm”, 44-day war.

Citation: Grigoryan A. *From Gulf 41 Day War to Artsakhian 44 Day War: Lost Military-Scientific Capabilities* // “Scientific Works” of SCAS NAS of RA. Gyumri. 2025. V. 2 (28). 80-97 pp.

DOI:10.52971/18294316-2025.28.2-80

ՆԱԽԱԲԱՆ. Ծոցի 41 օր տևած կամ Իրաքյան առաջին պատերազմը «Փոթորիկ անապատում» ռազմագործողությամբ նոր խոսք բերեց ռազմական գործի մեջ և բաժանարար գիծ դարձավ հետագա պատերազմների համար:

Իրաքյան բանակը հիմնականում պատերազմում էր խորհրդային ռազմական գիտության կանոններով և նրա ռազմական տեխնիկայով: Կորպուսներն ու դիվիզիաները մեծաքանակ էին, ունեին հզոր մեքենայացվածություն և անգամ՝ բանակային ուղղաթիռներ:

Քուլվեյթի գրավումից հետո իրաքյան բանակը խորհրդային չափորոշիչներով բավականին ամուր պաշտպանական բնագծեր էր կառուցել իր ապահովման գոտիներ:

րով, առաջավոր դիրքերով, բնագծերով. յուրաքանչյուր դիրք սարքավորվել էր 3-4 խրամուղով, գատիչ դիրքերով, խորությունը գլխավոր հարվածի ուղղությամբ հասնում էր մինչև 65 կմ [4, էջ 771]: Չնայած մարտական գործողություններին՝ սկզբնական դրությամբ իրաքյան ՋՈւ-ի «Հարավային խմբավորումը» հաշվվում էր 458 հազար զինվոր, 4160 տանկ, մոտ 5000 փողային հրետանի, ականանետ և հրթիռահրետանային կայանք, օպերատիվ-մարտավարական հրթիռների արձակման ավելի քան 40 կայաններ, 250-ից ավել մարտական ինքնաթիռներ [4, շ. 83] (ներառված էին չորս ԲԿ, 38 դիվիզիա, 25 առանձին բրիգադ), սակայն կրեց ջախջախիչ պարտություն կռաւիցիոն ուժերի կողմից, որը գլխավորում էր ԱՄՆ-ը:

Այս ռազմագործողությունում ամենակարևոր և վճռորոշ մոտեցումներն էին.

- գերճշգրիտ հրթիռները,
- ռադիոլոկացիոն հետախուզական կայանների համար անտեսանելի ինքնաթիռները,
- կապի և հետախուզական արբանյակների խմբավորումները, որոնք ապահովում էին իրական ժամանակում գորքերի կառավարումը և հետախուզական տվյալների տրամադրումը,
- ավտոմատ կառավարման համակարգը,
- հոգեբանական մեծ ճնշումը իրաքյան բանակի վրա(երկարաժամկետ՝ վեց շաբաթ, կրակով և հրթիռային հարվածներով, առանց ցամաքային գործողությունների),
- տեղեկատվահոգեբանական գործողությունների նոր ձևերը,
- մանևրող հետախուզահարվածային միջոցների կիրառումը,
- առկա ուժերով ռազմագործողության սկսելը (մինչև վերախմբավորումը),
- ռադիոէլեկտրոնային ճնշման միջոցները,
- օդային գերակայության ձեռքբերումն ու պահպանումը:

Ծոցի առաջին պատերազմին զուգահեռ՝ հայկական նորանկախ պետությունը ևս կերտում էր հաղթանակներ: Հակամարտող կողմերը կիրառում էին խորհրդային զինամթերք և ռազմական տեխնիկա: Այդ ընթացքում բանակաշինության հիմքում կանգնած են եղել մարդիկ, որոնք մեծ ավանդ են ունեցել նաև Խորհրդային Միության զինված ուժերում և բնական էր, որ ՀՀ բանակն իր ունեցած խորհրդային սպառազինությամբ և խորհրդային ռազմական դպրոց անցած սպաների շնորհիվ (գեներալներ՝ Գուրգեն Դալիբալթյան, Նորատ Տեր-Գրիգորյան, Հրաչյա Անդրեասյան, Քրիստափոր Իվանյան, Անատոլի Զիննիչ և այլք) կազմավորվող հայկական բանակի համար որպես հիմք ընդունելու էին *խորհրդային ռազմական մոդելը*: Խորհրդային ռազմական մոդելի արհեստական ներդրմամբ փաստացի հաշվի չառնվեց ազգային արժեհամակարգն ու առանձնահատկությունները, ինչպես նաև արևմտյան երկրների և Արցախյան առաջին պատերազմի փորձը:

Արցախյան առաջին պատերազմում բանակաշինության մեջ դրական հակակշիռ դարձան Հայաստանից և արտերկրից ներգրավված ջոկատների հրամանատարները՝ Մոնթե Մելքոնյանը, Լեոնիդ Ազգալդյանը, Թաթուլ Կրպեյանը, Կարո Քահքեջյանը և այլք: Չունենալով ռազմական կրթություն ու փորձ՝ մարտական գործողությունները պլանավորում և իրականացնում էին այնպիսի ոչ ստանդարտ լուծումներով, որոնք պսակվում էին հաղթանակներով:

Արցախյան առաջին պատերազմում ռազմական բախման ի նպաստ Ադրբեջանի էր [41, էջեր 29-31], ինչը Խորհրդային Միությունից մեծ ռազմական ժառանգություն ստանալու արդյունքն էր: Հայկական ջոկատների կողմից իրականացվող ռազմագործողությունները հիմնականում դուրս էին դասական ռազմական գիտության կանոններից և հանգեցնում էին հաղթական ելքի: 1994 թ. հրադադարից հետո կողմերն անցան ձևավորված շփման գծով պաշտպանության: Հայկական զինված ուժերը, անհաղորդ մնալով ռազմական գործի մեջ արդիական/առաջավոր մոտեցումներին, սկսեցին առաջնորդվել խորհրդային մեծաքանակ բանակների համար գրված մարտավարությամբ և օպերատիվ արվեստով՝ հիմնականում կիրառելով նաև անձնակազմի ուսուցման նույն մեթոդներն ու նորմացույցերը, որոնք անգամ լիարժեք չէին կատարվում կամ պահպանվում:

Հրադադարից տասնամյակ անց հետախուզական և բաց աղբյուրներով շատ անհանգստացնող ազդակներ ի հայտ եկան. Ադրբեջանը հայատացությամբ լցված նոր սերունդ էր դաստիարակում դեռևս մանկապարտեզային տարիքից, վերափոխում էր բանակը արևմտյան չափորոշիչներով, հարձակողական զենք-զինամթերքի գնումներ էր կատարում ՌԴ-ից, Իսրայելից, Թուրքիայից, Պակիստանից, Բելոռուսից, Սերբիայից, Չեխիայից, ՀԱՀ-ից և այլ երկրներից [27]: Սերտ համագործակցելով Թուրքիայի [29] և Պակիստանի հետ՝ ինչպես ռազմակրթական [30], այնպես էլ զորքերի կիրառման ասպարեզում բարձրացնում էր զորքերի մարտական պատրաստության որակները՝ կնքելով նրանց հետ ռազմավարական փոխհամագործակցության պայմանագրեր [31]: ՀՀ ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը մնաց անդդվելի բանակի կերպափոխման հարցում, իսկ իրականացված աշխատանքները կոսմետիկ բնույթի էին, երբեմն՝ անգամ ի վնաս պետության անվտանգային շահերին (օրինակ՝ կադրային զորամասերի, 1-ին ԲԿ-ի կրճատումները և այլն):

Հայաստանի Հանրապետության կողմից մինչև 2016 թ. ռազմական տեխնիկայի գնումներն իրականացվում էին շատ չնչին քանակի, իսկ առկա տեխնիկան ֆիզիկապես վաղուց սպառել էր իրեն, քանի որ չէր անցնում հիմնանորոգում՝ մասնավորապես զրահատեխնիկան և ավիացիան: Գնահատական չորվեց ռազմական գործի մեջ բեկումնային դարձած Ծոցի առաջին և 2003 թ. Իրաքյան երկրորդ պատերազմում ամերիկյան պատերազմավարման կանոնները կատարելության հասցրած և դրանից հետո տեղի ունեցած զարգացումներին և իրականացման միջոցների առումով:

2016 թ. քառօրյա մարտական գործողությունները սկսելով՝ Ադրբեջանը վերջնական ստուգեց իր պատրաստվածությունը, բացահայտեց ՀՀ ՁՈՒ-ի կողմից ծավալումը՝ իրականացնելով խորքային մարտ հետախուզությամբ: Հայկական բանակն իր պատրաստվածությամբ դեռ մնացել էր 90-ականների տրամաբանության մեջ: 2020 թ. պատերազմը դարձավ անխուսափելի մեզ համար՝ պարտության ելքով [22]:

1. *Խորհրդային ռազմական դպրոցի ազդեցությունը իրաքյան բանակի վրա 1991 թ. պատերազմում*

Դեռևս 1950 թվականների երկրորդ կեսից Խորհրդային Միությունը Իրաքին օգնում էր ոչ միայն ռազմատեխնիկական առումով, այլև ռազմական ակադեմիաներում կադրերի պատրաստմամբ: Իրաքյան բանակի հիեարխիան, կազմավորումները, ինչպես

նաև օպերատիվ մտածելակերպը թելադրում էր խորհրդային ռազմական միտքը: Այն առավել արտահայտիչ դարձավ 1960-ականների կեսից մինչև 1980-ական թվականներ ռազմական խորհրդատուների՝ այդ ժամանակահատվածում Խորհրդային Միությունից գնված մոտ 13 միլիարդ դոլլարի ռազմական տեխնիկայի ուսուցման համար մեծաքանակ հրահանգիչների ներկայությամբ: 1960-1990 թթ. Իրաք են այցելել 8000-ից ավել խորհրդային ռազմական մասնագետներ, զինվորականներ, իսկ Խորհրդային Միության ռազմաուսումնական հաստատություններում կրթություն են ստացել 6000-ից ավելի իրաքյան տարբեր զորատեսակների զինծառայողներ [43, c. 298]:

Արաբա-իսրայելական 1967 թ. Վեցօրյա, ապա 1973 թ. Դատաստանի օրվա պատերազմներից հետո խորհրդային ռազմական գործիչներից շատերն էին հասկացել, որ առկա ռազմական դոկտրինը չի արդարացնում իրեն տեղային պատերազմների ժամանակ: Սակայն այդպես էլ տեղային պատերազմների համար նոր դոկտրին չմշակվեց: Տվյալ մոդելը դատապարտված էր, քանի որ կառավարվում էր ռուսական ռազմական կենտրոնացված ու խիստ ուղղահայացով, այն ազդում էր գործողությունների կատարման արագության և հրամանատարական կազմի ինքնուրույնության վրա, չէր ներառում ասիմետրիկ գործողություններ, զորքերի, հարվածային, կրակային միջոցների բարձր մանևրողականություն:

Խորհրդային Միության խորհրդականներն ու հրահանգիչներն ուսուցանում էին իրաքյան բանակի հրետանավորներին և տանկիստներին ոչ թե զորաշարժային, այլ հիմնականում գծային գործողություններին դիմակայելու համար: Դա իրաքյան բանակին դարձրեց ծանր, շարժունակությունից զուրկ, իսկ հրամանատարական կազմին՝ առանց մոտիվացիայի և վերադասներից միշտ հրահանգներ ակնկալող: Վերջինիս պատճառով էլ բարձր տեխնոլոգիաներով հագեցած մանևրունակ բազմազգ կռավիցիոն ուժերի և մասնավորապես ԱՄՆ-ի բանակի համար այն խոցելի դարձավ:

Իրաքյան բանակը և «Փոթորիկ անապատում» ռազմագործողությունը

1991 թ. Ծոցի պատերազմի ժամանակ, երբ բազմազգ կռավիցիոն ուժերը իրականացրին «Փոթորիկ անապատում» ռազմագործողությունը, սկսման պահին, չնայած իրաքյան բանակի կողմից զրահատանկային տեխնիկայի, հրետանային միջոցների և ուղղաթիռների զգալի առավելությանը, բացառությամբ ռազմական ինքնաթիռների (համաձայն հետևյալ աղբյուրներից վերցված տվյալներից կատարված համեմատականների [11; 12; 13; 16; 25]), Ս.Հունեյնի բանակը չկարողացավ արդյունավետ դիմակայել միացյալ ուժերին: Իրաքյան ուժերը պաշտպանության էին անցել էշելոնացված՝ ըստ բնագծերի, սակայն չէին նախատեսել հակահարվածներ՝ ի հակառակ ռուսական ռազմագիտական դպրոցի կանոնների:

Կռավիցիոն ուժերի ավիացիայի և գերճշգրիտ զինատեսակների համար նրանք հրաշալի թիրախներ էին: Իրաքյան առաջին պատերազմի մասին իր հուշերում դա փաստում է նաև 146 հազար անձնակազմ ունեցող VII կորպուսի հրամանատար, գեներալ Ֆրեդերիկ Մելվին Ֆրենքս Կրտսերը [12, pp. 145-147]: Իհարկե, ցամաքային մարտերը շատ տեղերում թեժ ընթացք ունեցան, սակայն իրաքյան միավորումները չկարողացան դիմակայել կռավիցիոն ուժերի արագաշարժ բրիգադային խմբերի հարվածներին [21]:

ԱՄՆ-ը և կոալիցիոն ուժերը Քուվեյթում թևային հարված հասցրին իրաքյան ուժերի պաշտպանության հարավային ճակատին և նրա թիկունքին, որոնք խիտ կուտակումներով գտնվում էին դիրքային պաշտպանության համար կառուցված ամրաշինական կառույցներում [33]: Սա իրաքյան բանակին դարձրել էր հրաշալի թիրախ ավիացիոն և հրթիռային զանգվածային հարվածների և հրետանային նախապատրաստության համար: Այս մասին գեներալ Չակ Հոբները՝ CENTCOM ավիացիայի գորահարամանատարը, իր հուշերում գրում է. «Իրաքյան զորքերը կանգնել և սպասում էին, թե երբ են իրենց ոչնչացնելու» [16, p. 195]:

Անգամ Իրան-իրաքյան պատերազմը չէր նպաստել, որպեսզի իրաքյան զրահատանկային միավորումները ունակ լինեին իրականացնելու հարձակողական գործողություններ, քանի որ գործել էին կրակային բնագծերից՝ որպես հետևակին կրակային աջակցման միջոց:

Գիշերային մարտերը դարձել էին մղձավանջ իրաքյան զինվորականների համար: Իրաքյան զենեղաներն իրենց «շաբլոնային» գիտելիքներն էին սովորեցնում ենթականերին, ինչի արդյունքում չէին կարողանում դիմակայել հակառակորդի հարվածներին: Չի կարելի թերագնահատել նրանց սերտած դասերը ինժեներական կահավորման, մարտավարական քողարկման հարցում, որը բավականին գրագետ էր կատարվում, սակայն այդ ամենն ԱՄՆ-ի հետախուզական «ամենատես աչքի» ներքո էր:

Կադրային քաղաքականությունը և կրթական որակը

Կադրերի նշանակումն ընդհանրապես պետական համակարգերում հիմնականում կատարվում է ըստ արժանիքների և ըստ նվիրվածության, ինչքան մենք շարժվում ենք արևելք, ավելանում է նվիրվածությունը և թուլանում ըստ արժանիքների նշանակումը: Իրաքյան բանակի բոլոր որոշիչ պաշտոններում նշանակված էին Սադդամ Հուսեյնի մերձավորները՝ անկախ իրենց արժանիքների գնահատականի: Այս խնդիրն ունեինք նաև մենք: Իրաքյան բանակը, 1990 թ.՝ Քուվեյթ ներխուժումից առաջ, դիվիզիաների քանակը մոտ տասը անգամ ավելացրեց՝ տվյալ պահի դրությամբ դառնալով աշխարհում չորրորդն իր մեծությամբ:

Կարճ ժամանակում բանակի թվային աճը բնականաբար ազդեց մարտունակության վրա՝ հաշվի առնելով բազում իրար շաղկապված խնդիրները: Իրաքի ազգաբնակչությունը միատարր չէր ինչպես ազգային պատկանելությամբ, այնպես էլ՝ հավատքով: Կրթական մակարդակը շատ ցածր էր, որը հիմնականում ազդում էր տեխնիկական միջոցներ ունեցող զորատեսակների մարտունակության վրա: Սադդամ Հուսեյնի ծպտված ոստիկանությունը վերահսկում էր բանակային կյանքը, և հաճախակի էին չնչին զանցանքների, կամ ծառայողական թերությունների համար սպայակազմի ներկայացուցիչների ձերբակալում: Կառավարման ուղղահայացը շատ խիստ էր դրված, և ցածր օդակի հրամանատարական կազմը, ինչպես խորհրդային բանակում, զուրկ էր որոշումների կայացման իրավունքից: Գումարտակի, անգամ բրիգադների հրամանատարները մարտի դաշտում իրավունք չունեին ինքնուրույն որոշումներ ընդունելու: Նրանք ըստ վերադասության զեկույցներ էին տալիս մինչև Բաղդադ, իսկ պատասխանը, ինչպես միշտ, համահունչ չէր լինում արդեն փոփոխված իրադրությանը [39, c. 204]: Սակայն դա վերա-

դասի կողմից սխալ դրված ծառայողական խնդիրների կատարման բացասական արդյունքի դեպքում ենթակային չէր ազատում պատժից:

Իրանի հետ պատերազմի արդյունքում իրաքյան բանակում մեծ թիվ էր կազմում փորձառու բարձրաստիճան սպայակազմը, որը մարտավարական ցածր օղակի հրամանատարների թույլ ունակությունները բարձրացնելու համար մանրակրկիտ մշակված, պարզ, հասարակ մարտավարական դրվագներով էր վարժեցնում՝ ենթակայի համար չթողնելով ինքնուրույն մտածելու, տրամաբանելու հնարավորություն: Ցավալի է, սակայն նույնը հիմանականում կատարում էինք նաև մենք՝ զորամասերի հաստատված մարտական խնդիրները ոչ էական փոփոխությամբ դարձնելով շտաբային մարզումների, հրամանատարաշտաբային խաղերի առաջադրանքներ:

Իրաքյան բանակում անձնակազմի ուսուցման մեթոդները և միջոցները շատ չէին տարբերվում խորհրդայինից: Անձնակազմը սովորում էր զրահատեխնիկական կիրառել զորավարժարաններում տեղից, կարճ դադարներից կամ կրակային դիրքի փոփոխությամբ, անշարժ և շարժական թիրախների վրա կրակով. նույն տրամաբանությամբ էր վարժեցվում նաև հետևակը, ինչը բնորոշ էր նաև մեր բանակին: ԱՄՆ-ում դեռևս 80-ականների սկզբին ստեղծվեց MILES համակարգը [7], որը աշխատում էր լազերային ճառագայթներով, և կրակում էին զինատեսակներից ուսումնական փամփուշտներ՝ որպես մարտական գործողությունների իմիտացիա: MILES համակարգով երկկողմանի զորավարժություններով պատրաստվող ամերիկյան անձնակազմի, զրահատեխնիկաների հաշվարկների մարտական պատրաստության աստիճանը, բնականաբար, մի քանի անգամ բարձր էր խորհրդային տարբերակից:

Ջրահատանկային զորքերը

Իրաքյան զրահատեխնիկական հիմնականում կենտրոնացված էր հանրապետական գվարդիայի 8-րդ և բանակային 9-րդ մեխանիզացված դիվիզիաներում, որոնք պայմանագրային ծառայողներ էին, իսկ առաջին պաշտպանական բնագիծը զբաղեցնում էին 26 հետևակային դիվիզիաներ՝ համալրված ժամկետային զինծառայողներով, որոնք մարտական գործողությունների ժամանակ կարելի է ասել դիմադրություն չցուցաբերեցին՝ ի տարբերություն Արցախյան երկրորդ պատերազմին մեր ժամկետային զինծառայողների:

Իրաքյան բանակը հիմնականում զինված էր խորհրդային ռազմական տեխնիկայով՝ T-55, T-62, T-72 տանկերով (որոնց մեջ առկա լեհական տանկերն ունեին առավելություններ խորհրդային արտադրության T-72 "Урал-1"-ից) և մոտ 100 ֆրանսիական AMX-30 տանկով [32, p. 146]: Հետևակը մարտական մեքենաներից ուներ խորհրդային մոտ 1000 БМП-1 և 500 WZ-501 (Type 86) նրա չինական տարբերակը, մինչև 200 БМП-2: Անգամ T-72 տանկը, որը տվյալ ժամանակում համարվում էր լավագույններից, համալրված չէր կրակի կառավարման, զիջերային և ջերմատեսիլ համակարգերով, բացակայում էր ակտիվ պաշտպանության համակարգը: T-72-ը իր 125 մմ հրանոթով խոցման հնարավորությամբ զգալի զիջում էր ամերիկյան M1 Abrams-ի 120 մմ հրանոթին [34, p. 34]: Նշենք, որ ամերիկյան ծովային հետևակի երկու դիվիզիա զինված էր 1960-ական թվականների արտադրության M60A1 տանկերով: Ռուսական պատվերով պատմագրության կեղծիքներն ի նպաստ սեփական ռազմական տեխնիկայի թաքցրած իրականությունն

անգամ կարելի է գտնել հենց տողատակերում [45, cc. 47-61]: Անկախ ռուսական փորձագիտական միտքը նշում էր, որ T-72 տանկերը ամերիկյան բանակի Abrams M1A1 տանկերի կողմից ոչնչացվում էին 3կմ և ավելի, իսկ ուղղաթիռներից արձակվող հակատանկային հրթիռներից՝ մինչև 5կմ հեռավորությունից [35, cc. 59-61]: БМП-1/2-ի դիմաց կանգնած էին հիմնականում ամերիկյան Bradley ՀՄՄ-ները, մոդուլային թեթև HAMMER-ները: Թերևս նշենք, որ ԽՍՀՄ-ը Իրաքին չէր վաճառել T-72-ի նոր մոդիֆիկացիաները, սակայն հարցն այն է, որ տվյալ մոդելի տանկը և անգամ նրա հաջորդները հետագայում ինչքան էլ արդիականացվեցին, այդպես էլ մարտավարա-տեխնիկական շատ չափորոշիչներով համարժեք չդարձան արևմտյան հակառակորդներին:

Թյուր են այն կարծիքները, որ իրաքյան բանակի զրահատանկային զորքերը կռիվցիոն ուժերի օդային հարձակումներից հետո չեն ունեցել համապատասխան քանակի դիմակայող ուժեր: Իրաքյան բանակում առկա էին տանկային մարտունակ միավորումներ, և նրանցից շատերը բավականին կատաղի մարտեր են վարել կռալիցիոն ուժերի ցամաքային զորքերի դեմ.

- հիմնական հարվածային խմբավորման խորը թևանցումը ("Left Hook") [23], որը իրականացրեց ամերիկյան VII կորպուսը՝ (24-28 փետրվարի 1991 թ.) հարվածելով իրաքյան ռեզերվներին՝ Հանրապետական գվարդիայի էլիտար դիվիզիաներին [19],
- փետրվարի 26-ին տեղի ունեցավ Battle of 73 Easting որոշիչ տանկային մարտը [9],
- Քուվեյթի ազատագրման ժամանակ իրաքյան ամրացված բնագծերի դասական ճեղքման ժամանակ [24] և այլն:

Հետախուզությունը

Արևմուտքը, մինչ պատերազմի սկիզբը, մի քանի ամիսների ընթացքում, կարելի է ասել, չեզոքացրել էր իրաքյան գործակալական հետախուզությունը: Փաստացի չունենալով արտաքին, արբանյակային հետախուզություն, հետախուզական տվյալների հավաքագրման և վերլուծության ժամանակակից համակարգեր՝ իրաքյան բանակը հնարավորություն չուներ ժամանակին հայտնաբերել և գնահատել հակառակորդի գործողությունները՝ բացահայտելով նրա մտահղացումը, տեսնել խմբավորումների շարժը: Տվյալ խնդիրների մեծ մասն ունեցել է նաև ՀՀ ԶՈՒ-ն՝ ներառյալ 2020 թ. պատերազմը: Նույն ժամանակ կռալիցիոն ուժերն օգտագործում էին տիեզերական, ռադիոէլեկտրոնային, ավիացիոն, ԱԹՄ-ների, գործակալական և ՀՆՇ ստորաբաժանումների հետախուզական տվյալների մեծաքանակ ու բազմաշերտ տեղեկատվությունը: Անգամ մարտական պայմաններում փորձարկվող նոր վերլուծական համակարգերի թերություններով հանդերձ (հետախուզական տվյալների հոսքը այնքան մեծ էր, որ երբեմն անգամ համակարգչային ծրագրերը չէին հասցնում վերլուծել)՝ ԱՄՆ զինվորականները գործում էին գրեթե համաժամանակյա ռեժիմում [6]: Մեծ արդյունավետություն ցուցաբերեց տիեզերական հետախուզությունը, որն ընդհանուր հետախուզական տեղեկատվության մոտավորապես 90 տոկոսն էր:

ՀՕՊ-ը

Այն բավականին խիտ էր. առկա էին խորհրդային արտադրության մոտ 15 դիվիզիոն C-75, մինչև 25 դիվիզիոն C-125, "Oca" և 2K12 "Ky6" ("Квадрат") և ֆրանս-գերմանա-

կան արտադրության Roland I/II 23 մարտկոց [38]: Իրաքը հակաօդային պաշտպանության փաստացի խորհրդային և արևմտյան ՀՕՊ միջոցների ինտեգրումն էր, որի կառավարումն իրականացվում էր ֆրանսիական ռազմարդյունաբերական ընկերության կողմից ներդրված QARI համակարգով: Իրաքյան զինուժում առկա էին 500-ից ավել ռադիոլուկացիան կայաններ, սակայն դրանցից միայն խորհրդային արտադրության P-12, P-18, ինչպես նաև չինական արտադրության Nanjing ռադարներն էին երբեմն կարողանում հայտնաբերել F-117 ինքնաթիռներին: Կռալիցիոն ուժերի կողմից օգտագործող խայծը ստիպում էր իրաքյան ռադիոլուկացիոն միջոցներին իրենց բացահայտել, որոնք անմիջապես EF-111A, EA-6B, EC-130 հատուկ ՌԷՃ համար նախատեսված ինքնաթիռների և AN/ALQ-151 «Quickfix» միջոցներով կահավորված ուղղաթիռների կողմից ենթարկվում էին ռադիոճնշման: Հնարավորության դեպքում կայանները խոցվում էին հակառադիոլուկացիոն ամերիկյան RGM-88 և բրիտանական ALARM հրթիռներով, ՀՕՊ-ի և ՌԷՊ-ի կրակային խոցում իրականացնող F-4, F/A-18 և Tornado ինքնաթիռներով [37, c. 201]՝ հիմնականում կահավորված կախովի ռադիոէլեկտրոնային ճնշիչ կոնտեյներով:

Օդուժը և օդային հարձակման միջոցները

Իրաքյան բանակն ուներ շուրջ 500 ինքնաթիռ. գերակայում էին խորհրդային МиГ-21, 23, 25 “Foxbat”, МиГ-29A “Fulcrum” (հենման կետ) խորհրդային կործանիչ ինքնաթիռները, Су-22 և Су-25 ռազմական ինքնաթիռներ [18]: Իրաքյան անձնակազմները Իրան-իրաքյան պատերազմում ձեռք էին բերել մեծ փորձ, սակայն Իրաքը չունեւր AWACS-ի նման օդային կառավարման և հետախուզման համակարգեր, այս ամենը բերեց նրան, որ իրաքյան ավիացիան ճնշվեց մինչև օպերացիայի սկսվելը, շատերն անգամ օդ չհասցրին բարձրանալ:

Ի տարբերություն վիետնամական ջունգլիների՝ իրաքյան անապատները հարմար տարածք էին ամերիկյան ավիացիայի համար: Ռազմագործողության առաջին իսկ օրից օդում գերակայում էին ամերիկյան F-15 և F-117-երը: Դաշնակիցների ուժերի 89 տոկոսը և սպառազինության մինչև 95 տոկոսը ամերիկյան էին: Դաշնակից ուժերն այնպիսի հզոր գործողություններ ծավալեցին, որ Իրաքը կարողացավ պատասխանել միայն՝

- Իսրայելի տարածքի՝ ոչ այնքան արդյունավետ հրթիռակոծությամբ,
- նավթով հեղեղելով Պարսից ծոցը,
- այրելով Քուվեյթի նավթաշտարակները:

Դաշնակիցները մարտական գործողությունների ամբողջ ընթացքում կատարեցին մոտավորապես 50.000 մարտական և զգալիորեն ավելի շատ ոչ մարտական թռիչքներ՝ չհաշված բազում այլ ՕՀՄ-ների հարվածները [46, c. 50; 44, c. 93; 40, c. 337]: «Փոթորիկ անապատում» ռազմագործողության ժամանակ ղեկավարվող էր ավիառումբերի 8 տոկոսը (օդային ԹՀ առհասարակ չօգտագործվեց):

Մինչ կռալիցիոն ուժերի վերախմբավորման ավարտվելը՝ սկսվեցին 6-շաբաթյա օդային գործողությունները, որի ընթացքում, կարելի է ասել, թռիչքների քանակը գիշերցերեկ հավասարաչափ էր բաշխված, և մասնակցում էին մինչև 600 ինքնաթիռ: Օդային հարվածներն ուղեկցվում էին ծովային բազավորման թևավոր հրթիռների հարվածներով: Առաջին երեք օրերի ընթացքում իրականացվեց մոտավորապես 4.500 ինքնաթի-

ռաթոնիչք, որոնց արդյունքում շարքից դուրս բերվեց Իրաքի ռազմական և ռազմատնտեսական ներուժի զգալի մասը և օդուժը գետնի վրա [4, էջ 764]:

Հրթիռային և հրետանային զորքերը

Իրաքյան զորքերը լայնորեն կիրառեցին խորհրդային մարտավարությունը, առկա էին խորհրդային և չինական արտադրության ՌՀԿՀ ԵՄ-21, հարավսլավական M-63 «Plamen», խորհրդային արտադրության քարշակվող հրանոթներ՝ Ժ-30, Ժ-20, M-46, 2С7 «Пион», M-240 քարշակվող ծանր ականանետ, ֆրանսիական ինքնագնաց հրետանի GCT AUF1, կանադական GC-45, ավստրիական GH N-45. վերջիններս մեծ խնդիրներ էին առաջացնում կռավիցիոն ուժերի համար իրենց հեռահարությամբ և դիպուկությամբ: Սակայն հրթիռահրետանային միջոցները գործում էին մեկուսացված, և նրանց հետախուզական տվյալները կետային չէին: Նույն ժամանակ կռավիցիոն ուժերի կողմից ցամաքային գործողությունների ընդգրկված հրետանային միջոցների հեռահարությունը գերազանցում էր 20 կմ-ը, իսկ նշանակետերի տվյալները թարմացվում էին գրեթե համաժամանակյա ռեժիմով և կետային էին: Առկա օպերատիվ-մարտավարական հրթիռների հիմնական մասի հիմքը խորհրդային «Скад»-ներն էին, որոնք, արդիականացվելով Իրաքում(հիմնականում հեռահարություն, ճշգրտության մասին խոսք անգամ չկա), անվանակոչվում էին այլ անուններով: Ստացվում է, որ անգամ մեծաքանակ հրթիռահրետանային միջոցների առկայությունը դեռ բավարար չէր որոշիչ արդյունք ունենալ մարտադաշտում: Մեր ունեցած միջոցները 2020 թ. պատերազմում անգամ խորհրդային տեսականիով զիջում էին իրաքյան բանակին:

Կառավարման միջոցները

Կառավարման մոդելի և խնդիրների մասին արդեն խոսել ենք, այստեղ հակիրճ կներկայացնենք իրաքյան բանակի կառավարման միջոցները, որոնք հիմնականում գնվել էին ԽՍՀՄ-ից և արևմտյան երկրներից 1970-ական թվականներին և չէին համապատասխանում տվյալ ժամանակի արագաշարժ մարտի պահանջներին: Սոստոհրաձգային զորքերն օգտագործում էին խորհրդային ռադիոկապի միջոցներ (P-105M, P-123, P-130, P-173, P-107), իսկ ռազմաօդային և ՀՆՇ ուժերը՝ ֆրանսիական և հարավսլավական միջոցներ: Այդ միջոցները թույլ էին պաշտպանված ռադիոխանգարումներից, բացակայում էր թվային կոդավորումը: Գծալարային կապը հենված էր քաղաքացիական հեռախոսային ենթակառուցվածքների և ռազմական գծալարային կապի վրա, որը, անընդմեջ ավիահարվածների հետևանքով շարքից դուրս գալով, անկառավարելի դարձրեց իրաքյան խմբավորումները [11, p. 203]: Դա գալիս էր նրանից, որ զորքերի կառավարման բոլոր որոշումները կայացվում էր Սադդամ Հուսեյնի կամ իր մերձավորների կողմից: Բանակում արբանյակային կապ չկար: ՀՕՊ-ի և ռազմաօդային ուժերի ռադիոլուկացիոն կետերի կառավարումն իրականացվում էր խորհրդային П-18, П-35 և այլ միջոցներով, որոնք առաջին իսկ ավիահարվածներից հետո նույնպես ոչնչացվեցին կամ ճնշվեցին ՌԷՃ միջոցներով:

Հրամանները փոխանցվում էին գծալարային ռադիոկապի միջոցներով ըստ վերադասության: Շատ դեպքերում գաղտնիություն ապահովելու համար կիրառվում էր սուրհանդակափոստային կապը՝ դանդաղեցնելով հրամանների կատարումը կամ

դարձնելով ժամանակավրեպ: Ռադիոկապը պատերազմի ընթացքում հիմնականում ճնշված է եղել և չի գործել, իսկ կառավարման կետերի ապակենտրոնացման փորձերն ուշացած էին և անօգուտ, չունեին պահեստային կապի միջոցներ:

Օպերատիվ-ռազմավարական կառավարման կենտրոնները նախապես կահավորված երկաթբետոնյա բունկերներ էին (Ալ-Մուտանայի բունկերը՝ «Bunker 2», «Amiriyah Shelter»-ը, ՀՕՊ կառավարման կենտրոնը՝ IOC և այլն), որոնք հիմնականում խոցվեցին զինվորական ուղղորդմամբ ավիատումբերի միջոցով, նետված F-117 ինքնաթիռներից:

Այս խնդիրներից շատերը ևս առկա էին Պաշտպանության բանակում, անգամ 2020 թ.: Դեռևս 2011 թ. ՊԲ-ի բարձրաստիճան պաշտոնյայի կողմից գրված ռեֆերատում նշվում էր, որ հակառակորդը պոտենցիալ ի վիճակի է 1 օրում խոցել մինչև 100 % բանակային, դիվիզիոնային, բրիգադային (ՊՇ, գունդ) օղակների ղեկավարման կետեր: Կառավարման կետերի կենսունակությունը ապահովելու համար առաջարկում էր. «...հակառակորդի կողմից գերձգրիտ զենքի կիրառման պայմաններում, ամենանպատակահարմարը կլինի ղեկավարման կետերի հիմնական տարրերի ապակենտրոնացումը, առանց ՀԿ-ների (ՊՀԿ և ԹՀԿ) տեղաբաշխման ընդհանուր մակերեսի փոփոխման, ինչպես նաև մեծ քանակի նշանակետերի ստեղծմամբ, որոնց մեծ մասը կլինի խաբուսիկ: Դրանից բացի, ինչպես զորավարությունների փորձն է ցույց տալիս, յուրաքանչյուր ղեկավարման կետ, բացի իր հիմնական շրջանից, պետք է ունենա 1-2 պահեստային շրջան, մեկը մյուսից 2-3կմ հեռավորությամբ: Անհրաժեշտության դեպքում այդպիսի հեռավորությունը կապահովի կարճ ժամանակահատվածում կատարել ղեկավարման կետի տեղաշարժ»:

Թե ինչքանով էր տեղին և ակտուալ առաջարկը սպասվող պատերազմի ժամանակ և ինչ աշխատանք կատարվեց այդ ուղղությամբ, ցույց տվեցին 2016 թ. ապրիլյան [8] և 2020 թ. ռազմական գործողությունները: Ավիացիա, ԱԹՍ և ՌԷՊ զորատեսակների հետախուզման և կառավարման համակարգերի ինտեգրումը՝ որպես վաղուց ժամանակի պահանջ, չիրականացվեց ՀՀ ՁՈՒ-երում: Ինչպես Իրաքում, այնպես էլ Արցախում, միայն հակաօդային պաշտպանությունը չկարողացավ դիմակայել ժամանակակից ԱԹՍ-ներին և կործանիչ ինքնաթիռներին:

Բազմազգ ուժերի հրամանատար գեներալ Նորման Շվարցկոպֆը իր հուշերում նշում է. «Իրաքյան բանակը նման էր կոշտ կառույցի, որը ունակ չէր մարտադաշտում արագ փոփոխվող իրադրությունում ադապտանալ» [25, p. 15]:

Պատերազմը հարթ չի անցել նաև կռավիցիոն ուժերի համար, ամբողջական քննադատական հոդվածների շարք են դարձել «ընկերական կրակի» արդյունքով տեղի ունեցած խոցումները [26]:

2. Հնարավոր դասեր ՀՀ ՁՈՒ համար, եթե կատարվեն հետևություններ Օոցի պատերազմներից

Եթե «Փոթորիկ անապատում» ռազմագործողությանը և նրան հաջորդող որոշիչ պատերազմներին նախապես ՀՀ-ում տրվեք գնահատական, ապա բանակաշինությունը կզարգանար այլ տրամաբանությամբ, այն կփոխեր 2020թ. Արցախյան 44-օրյա պատերազմի ելքը:

Դաս առաջին. Ուսում և կադրային քաղաքականություն. ՀՀ ՁՈՒ-ի սպայակազմը, դեռևս 1990-ականների սկզբին ակադեմիական կրթություն ստանալով ՌԴ-ում, չնա-

յաճ արաբա-իսրայելական, իրաքյան պատերազմների վերաբերյալ [42] ակադեմիական վերլուծական նյութերի առկայությանը [37], չկատարեց հետևություններ իրաքյան երկու պատերազմների ռազմագիտական արդյունքերից: ՀՀ անվտանգային համակարգում և ԶՈՒ-ում չիրականացվեցին բարեփոխումներ՝ ամրագրելու ձեռք բերված հաղթանակը և ժամանակին համահունչ մարտունակ բանակ ունենալու համար:

Դաս երկրորդ. Խորհրդային պաշտպանության մոդելի տեղայնացումը, որը պահանջում էր խորը էշելոնացված պաշտպանական բնագծեր, իսկ դա իր հերթին՝ մեծաքանակ մարդկային ռեսուրսներ, Իրաքը նշված մասը կատարել էր թերի, իսկ հայկական զինուժը՝ ավելի քիչ մասը ավելի շատ թերություններով: Այս համակարգը ղեկավարվում էր ինչպես Իրաքում, այնպես էլ Հայաստանում խորհրդային ռազմական դպրոցի կենտրոնացված խիստ ուղղահայացով, առանց նախաձեռնողականության՝ երկար տարիներ մնալով կարծրացած վիճակում:

Դաս երրորդ. Իրաքի կողմից պարտության համար որոշիչ գործոններ դարձան օդային և տեղեկատվական գերակայության թերագնահատումը Ծոցի առաջին պատերազմում, հետախուզական բազմաշերտ տվյալների բացակայությունը, միայն ՀՕՊ միջոցների կենտրոնացումով օդային գերակայության դեմ պայքարը: Ծոցի պատերազմում դիրքային պաշտպանության նստած իրաքյան բանակը լավ թիրախ էր օդային գերակայություն ունեցող հակառակորդի համար, որը տեղի ունեցավ նաև 44-օրյա պատերազմում մեզ մոտ՝ Ադրբեյջանի կողմից հակահետախուզահարվածային ԱԹՄ-ների, լազերային ուղղորդմամբ ռումբերի, հրթիռահրետանային հարվածների կիրառմամբ [10]:

ՀՀ-ում ևս շեշտադրում չէր կատարվել՝ ունենալու հզոր օդուժ, ՌԷՊ-ի միջոցներ, համարելով, որ ՀՕՊ պատասպարումը բավարար կլինի դիմակայելու հակառակորդին, որն անգամ բազմաշերտ չէր: Հաշվի չառնվեց, որ 1991 թ. Ծոցի պատերազմը, ինչպես նաև 1999 թ. Հարավսլավական [20] կամ Կոսովոյի [15] և 2003 թ. Իրաքյան [28] պատերազմները, ինչպես նաև արաբա-իսրայելական այլ պատերազմները այլ բան էին ապացուցում: Չնայած այն հանգամանքին, որ Հայաստանում ցամաքային ՀՕՊ-ի անարդյունավետության մասին տարիներ շարունակ գրվում էին ռազմամասնագիտական հետազոտություններ (ռազմական տեսաբան Ա. Հովհաննիսյանը մի շարք ուսումնասիրություններում բարձրաձայնում էր այդ խնդրի մասին [1; 3; 5; 17]), միննույն է, ՀՀ-ում ռազմաքաղաքական որոշում կայացնողները ամուր էին իրենց դիրքերում և ԶՈՒ-երը հետևողականորեն տանում էին դեպի պարտություն՝ չիրականացնելով նույնիսկ խորհրդային դոկտրինալ պահանջները:

Դաս չորրորդ. Իրաքյան բանակում մարտական իրադրությունում հրամանատարական կազմի կողմից ոչ ստանդարտ և արագ որոշումներ հիմնականում չեն կայացվել, բացառությամբ Սադդամ Հուսեյնի անմիջական ենթակայության տակ գտնվող դիվիզիաների (Համուրապի, Մեդինա, Տավակալնա, Նաբուգոդոնոսոր): Տվյալ դիվիզիաներն ուղղակի իրենց բարձր մարտական պատրաստության շնորհիվ խիստ ուղղահայաց կառավարման համակարգով կարողացել են դիմակայել կռավիցիոն ուժերին, չնայած՝ ի վերջո դատապարտված էին ջախջախման: Նման խնդիր նաև դիտարկվում է 44-օրյա պատերազմի վերլուծությունների արդյունքում, ոչ միայն ստորաբաժանումների ղեկա-

վարման, այլև ավելի բարձր օղակի հրամանատարության մոտ (չեն ունեցել նախաձեռնողականությունն իր ձեռքում միշտ պահելու ունակություններ): Խորհրդային մոդելում հրամանատարությունը կոշտ կենտրոնացված է, ինչը հանգեցնում է դաշտային հրամանատարների անգործության: *Իրարում և Արցախում նման համակարգերը ձախողվեցին:*

Կառավարման մոդելը ուղիղ կապ ունի ենթակաների կրթական մակարդակի հետ, այսինքն՝ օպերատիվ օղակի մտահղացումները չեն աշխատել հրամանատարման մեթոդով, որն առավել ճկուն կդարձներ կառավարումը և խնդիրների կատարումը:

ՀՀ ՁՈԻ-ում պետք է ապահովել զորամասերի, ստորաբաժանումների հրամանատարների նախաձեռնողականություն և տեղում որոշումներ կայացնելու ազատություն: Դրան հասնելու միակ բանալին շարունակական կրթվելն է:

Առաջնային և կարևոր գործոն է նաև ավտոմատված կառավարման ընդհանուր համակարգի գոյությունը, որում հետախուզական միջոցներից ստացվող տեղեկատվության ինտեգրմամբ արագանում է որոշումների կայացումն ու իրականացումը՝ դուրս մղելով բյուրոկրատական ուղղահայաց շղթայի զեկույցները: Դրանք մարտի դաշտում իսկում են այնքան թանկ ժամանակը: Ցավոք, այն ևս անհրաժեշտություն էր վաղուց, որը բացակայում էր ՀՀ ՁՈԻ-ում 44-օրյա պատերազմի ժամանակ:

Դաս հինգերորդ. ԱՄՆ-ը և կոալիցիոն ուժերն ընդդեմ Իրաքի իրականացրին ակտիվ տեղեկատվական պատերազմ՝ ճնշելով նրա ընդդիմանալու կամքը, ռազմավարական ենթակառուցվածքները:

Հայաստանը չիրականացրեց ռազմավարական ակտիվ տեղեկատվական գործողություններ ընդդեմ Ադրբեյջանի, այն հենված էր ոչ թե համակարգի, այլ հիմնականում անձերի գործունեության վրա, որը բավարար չէր չեզոքացնելու ադրբեյջանական քարոզչամեթոդային աշխատանքը: Իրաքի նկատմամբ կիրառված ինֆորմացիոն օպերացիաներից կատարված հետևությունները հնարավորություն կտային ստեղծելու առավել ընդհանուր պաշտպանական համակարգ կոգնիտիվ [2, էջեր 160-178] տիրույթում:

Դաս վեցերորդ. Պետության առկա և մոբիլիզացիոն ռեսուրսների կենտրոնացում, նախապատրաստվելու ասիմետրիկ կոնֆլիկտի. ինչպես Իրաքը, այնպես էլ Հայաստանը նախընտրեց ստատիկ էշելոնացված պաշտպանությունը, որը ռազմավարական մեծ սխալ էր հատկապես սակավ ռեսուրսների պարագայում: ՁՈւ-երի կառուցվածքը, մարտական պատրաստությունը, սպառազինությունն իր հերթին մնում էր նույն վիճակում. ընդամենը ցաք ու ցրիվ, իմիտացիոն գործողություններ էին իրականացվում մինչև 2018 թ., քանի որ հավանական պատերազմի բնույթի իրական գնահատականը տրված չէր: Եթե Հայաստանը ժամանակին կատարեր անհրաժեշտ բարեփոխումներ և զորաշարժային մեծ ունակությամբ թեթև հետևակ պատրաստեր, հատուկ օպերացիաների ուժեր ձևավորեր, ձեռք բերեր ավիացիա, ԱԹՄ-ներ, ՌԷՊ միջոցներ, ինքնագնաց հրետանի, ապա պատերազմի ելքն այլ կլիներ :

Այս կետը շատ վիճելի է տարբեր ռազմական տեսաբանների կամ փորձառու զինվորականների կողմից: Փաստարկներ կան, որոնք անվիճելի են. օրինակ՝ Արցախի Պաշտպանության բանակը խորհրդային ժամանակներում գրված կանոնագրքերի պահանջների համապատասխան էշելոնացված պաշտպանության համար չէր կահավորել

անգամ անհրաժեշտ քանակի դիրքեր ու բնագծեր [36] մասնավորապես՝ հարավում: Չունենալով համգորային ստորաբաժանումների ցանկալի համալրվածություն՝ 30-65% [14]: Հակառակորդը ցամաքային գործողությունները սկսեց դասական ճեղքումով՝ զրահատանկային ուժերի միջոցով և առաջին շաբաթվա ընթացքում ընդամենը մխրձվել էր գումարտակային խորության: Հաջողություն չունենալով՝ հրամանատարությունը գործերի դեկը հանձնեց թուրքական զինվորականությանը, իսկ ճեղքված հատվածը օգտագործվեց հատուկ նշանակության ուժերի կողմից խորքային գործողություն իրականացնելու համար [22]:

Դաս յոթերորդ. Չունենալով ֆինանսական խնդիր՝ Սադդամը իր ռազմական ներուժի գագաթնակետը տեսնում էր միայն ատոմային զենք ստեղծելը. քիմիական և կենսաբանական զինամթերքն արդեն ակտուալ չէր նրա համար: Այն կօգներ նրան դառնալու ինչպես արաբական երկրների համար «առաջին ջութակ», այնպես էլ աշխարհի հզորների շարքում կգտներ իր տեղը: Սադդամը չստեղծեց ռազմարդյունաբերական համալիր և մշտապես, ինչպես ռազմական տեխնիկայի, այնպես էլ զինամթերքի պարագայում, կախվածության մեջ էր գտնվում: ՀՀ ռազմարդյունաբերությունը մինչև 2016 թ. պատերազմն ավելի շատ էկզոտիկա էր իր բյուրոկրատիայով, այն էլ՝ անպտուղ:

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄ. Ծոցի առաջին պատերազմը ցույց տվեց, թե ինչ հետևանքներ կարող է ունենալ մասնագիտական թույլ պատրաստվածությունը (վարժվածությունը), սխալ կադրային քաղաքականությունը, նախաձեռնողականության բացակայությունը և նոր տեխնոլոգիաներով ու տեխնիկական միջոցներով հակառակորդին զիջելը: Հայաստանը Արցախյան առաջին պատերազմից հետո չկատարեց եզրակացություններ հիմնարար բարեփոխումների ուղղությամբ. եթե կատարվեին հետևություններ սեփական փորձից, իրաքյան պատերազմներից, ապա հայկական բանակը կունենար ավելի մեծ հնարավորություն ռազմագործողություններում ձկուն գործելու, կլիներ առավել կենսունակ՝ մեծաքանակ զրահատեխնիկայով, հատուկ նշանակության ուժերով, ԱԹՄ-ներով և ցանցային կառավարման տարրերով պատրաստված հակառակորդին դիմակայելու համար:

Սադդամ Հուսեյնը ռազմական բարեփոխումների ճանապարհին, անգամ երբ Խորհրդային Միությունից գնել և գնում էր միլիարդավոր դոլլարների զինատեսակներ, հասկացավ, որ գնված ռազմական տեխնիկայի մեծ մասը զիջում է իր ունակություններով արևմտյան նմանօրինակ տեսակներին: Միաբնեռ գնումները միապեստեղ փորձեց փոխարինել բազմավեկտոր կապերով՝ գնելով Ֆրանսիայից, Լեհաստանից, Բուլղարիայից, Բելգիայից, Հարավսլավիայից, Պորտուգալիայից, Չինաստանից, Գերմանիայից, Չեխոսլովակիայից, Բրազիլիայից [39, c. 131] առավել ժամանակակից ռազմական տեխնիկա, անգամ փորձ կատարվեց նրա կողմից ԱՄՆ-ից գնումներ կատարելու: Դրանով նախ նա փորձում էր թուլացնել ռազմական կախվածությունը ԽՍՀՄ-ից, մյուս կողմից՝ դա քաղաքական քայլ էր, որը թույլ էր տալիս ունենալ աշխարհաքաղաքական խաղացող աջակիցներ: Սա ևս չիրականացվեց, անգամ 2016թ. քառօրյա մարտական գործողություններից հետո: Բարձրագույն զինվորականությունը և ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը դիմադրում էր ԶՈւ-երի հիմնարար բարեփոխումներին՝ նոր տեխնոլոգիաների և մշակույթի ներդրմանը:

Իրաքյան պատերազմը փաստացի ցույց տվեց, որ մեծաքանակ բանակը և հրթիռային համակարգերը, առանց օդային գերակայության և կառավարման ձկուն համա-

կարգի, չեն կարող դառնալ ոչ հաղթանակի և ոչ էլ զսպման միջոց, իսկ մասնագիտական ցածր պատրաստվածությունը և սխալ կադրային քաղաքականությունը դրա նպաստելու հիմնական գրավականն էին :

Իրաքյան և Արցախի 2020 թ.-ի պատերազմները ցույց տվեցին, որ իներտ, տեխնիկապես հնացած և կոշտ կառավարման համակարգերը, ինքնուրույն որոշումներ կայացնելուց և նախաձեռնողականությունից զուրկ հրամանատարական կազմը և զորքերը խոցելի են ժամանակակից պատերազմներում: Հայաստանը պետք է անցում կատարի դեպի ցանցային, ռոբոտացված, ճկուն և բոլոր զորատեսակներում տեխնոլոգիապես հագեցած մոդելի՝ պաշտպանելու իր տարածքն ու շահերը նոր սպառնալիքների պայմաններում:

Պետք է ներդնել մշտադիտարկման և վերլուծական կենտրոն, որը կիրականացնի պատերազմների առաջավոր փորձի և ձախողումների պատճառների վերլուծություն և հանդես կգա ՀՀ ԶՈՒ-ի ԳՇ-ին ինչպես առաջարկություններով, այնպես էլ նոր մշակումներով: Կենտրոնը լավագույնս իրեն կդրսևորի ռազմաուսումնական հաստատություններում՝ սերտ համագործակցությամբ միավորելով պահեստագործի սպաներին, ռազմական փորձագետներին և ակադեմիական ոլորտի մասնագետներին:

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. **Հովհաննիսյան Ա.**, *Արյոն՝ պետք է միավորել ՌՕՈՒ-երն ու ՀՕՊ զորքերը*, «21-րդ դար», հ. 2, 2010, 88-101 էջեր:
2. **Հովհաննիսյան Ա.**, *Բարդակազմ/քազմաշերտ պատերազմ. VI սերնդի պատերազմի համառոտագիր*, Երևան, 2025, Անտարես, 216 էջ:
3. **Հովհաննիսյան Ա.**, *Մի քանի հարցեր Ավիացիայից*, Երևան, 2009, 136 էջ:
4. **Հովհաննիսյան Ա.**, *Ռազմարվեստ, հատոր II, Ցամաքային ճեղքում*, Երևան, 2020, 1333 էջ:
5. **Հովհաննիսյան Ա.**, *Օդային զերակայություն*, Երևան, 2010, 372 էջ:
6. A Critical Analysis Of The I MEF Intelligence Performance In The 1991 Persian Gulf War CSC 1995 <https://www.globalsecurity.org/intell/library/reports/1995/CRE.htm> 22 May 2025
7. *Army to Replace 'Laser Tag' System for Soldier Training* <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2023/12/29/army-to-replace-laser-tag-system-for-soldier-training> 12/29/2023
8. Azerbaijan destroys Armenian command point, says 170 soldiers killed in Nagorno-Karabakh clashes Apr 04, 2016 - 12:00 am GMT+3. <https://www.dailysabah.com/europe/2016/04/04/azerbaijan-destroys-armenian-command-point-says-170-soldiers-killed-in-nagorno-karabakh-clashes> 22 May 2025
9. **Denney D., Master Sgt.**, *Mission Command at the Battle of 73 Easting By U.S. Army Sergeants Major academy* <https://www.armyupress.army.mil/Journals/NCO-Journal/Archives/2022/October/Mission-Command-at-the-Battle-of-73-Easting/> 22 May 2025
10. *Drones in the Nagorno-Karabakh War: Analyzing the Data Eado Hecht - Israel Defense Forces Tactical Command College* <https://www.militarystrategymagazine.com/article/drones-in-the-nagorno-karabakh-war-analyzing-the-data/> 22 May 2025
11. **Final report to Congress on the conduct of the Persian Gulf war**, Pursuant to Title V of the Persian Gulf Conflict Supplemental Authorization and Personnel Benefits Act of 1991 (Publ.Law 102-25), April 1992, 1360 p.
12. **Frederick F. & Clancy, T.** *Into the Storm*, 1997, 531 p.
13. GlobalSecurity.org, **IISS Military Balance** (1990–1991), 245 p.

14. **Grasser, P.** *RETEX - 44 days over Nagorno-Karabakh.*, PhD in history of international relations
https://www.irsem.fr/storage/file_manager_files/2025/03/10-retex-44-days-over-nagorno-karabakh.pdf 22 May 2025
15. *Harnessing technology for coalition warfare 01 September 2000*
<https://www.nato.int/docu/review/articles/2000/09/01/harnessing-technology-for-coalition-warfare/>
16. **Horner, C. & Clancy, T.** *Every Man a Tiger*, 1999, 672 p.
17. **Hovhannisyan, A.** *About Wars of the Future*, Jul-Sep 2016, Vol. 31.3, Indian defence review, Issue, p. 69-79;
18. **Kopp, C.** *The Gulf Crisis - Order of Battle First published in Australian Aviation, November 1990*
<https://www.ausairpower.net/iraq-pre-ds.html> 22 May 2025
19. **Kreisher, Otto.** *Naval History, Volume 30, Number 1* <https://www.usni.org/magazines/naval-history-magazine/2016/february/marines-desert-victory> 22 May 2025
20. **Lambeth, B.** *NATO's Air War for Kosovo. A Strategic and Operational Assessment.* DR2087.5 .L36, 2001, 323 p.
21. **Lightning Victory In The Persian Gulf**, *International coalition forces shattered the Iraqi army occupying Kuwait during the brief but bloody Persian Gulf War. Winter 2023*
<https://warfarehistorynetwork.com/article/lightning-victory-in-the-persian-gulf/> 22 May 2025
22. Lt. Col. **Erickson, E.**, PhD, U.S. Army, Retired, *The 44-Day War in Nagorno-Karabakh Turkish Drone Success or Operational Art?* August 2021 Online Exclusive Article.
<https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/img/Online-Exclusive/2021/erickson/Erickson-the-44-day-war.pdf> 22 May 2025
23. **Maye, D.** *History's Last Left Hook?* December 15, 2015 <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2015/12/14/historys-last-left-hook> 22 May 2025
24. *Persian Gulf War 1990-1991* <https://www.britannica.com/event/Persian-Gulf-War> 22 May 2025
25. **Schwarzkopf, N.** *It Doesn't Take a Hero*, 1992, 432 p.
26. *Task Force 1-41 Infantry: Fratricide at Objective Norfolk (1993)*
<https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA264134.pdf> 22 May 2025
27. **Tatikyan, S.** *Deterrence and Coercion: Armenia and Azerbaijan's Diverging Defense Postures*,
<https://evnreport.com/politics/deterrence-and-coercion-armenia-and-azerbaijans-diverging-defense-postures/> Jun 20, 2025
28. *The March to Baghdad: A Timeline of the 2003 Invasion of Iraq.* <https://teamrbw.org/blog/the-march-to-baghdad-a-timeline-of-the-2003-invasion-of-iraq> 22 May 2025
29. *Turkey's Overlooked Role in the Second Nagorno-Karabakh War* <https://www.gmfus.org/news/turkeys-overlooked-role-second-nagorno-karabakh-war> January 21, 2021.
30. *Türkiye-Azerbaijan Relations: Ideological Ties or Strategic Relations?*
https://trendsresearch.org/insight/turkiye-azerbaijan-relations-ideological-tirelations?srsltid=AfmBOop05R2NzCMsGfhYoDBkvOCMo9hfKKrtF5xhUvJweGxVT9wsQc0#_ftnrefl001 Jun 2025
31. *Türkiye-Pakistan-Azerbaijan Trilateral Defence Cooperation*
<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13869-kyrgyzstan-and-tajikistan-resolve-final-border-dispute-a-historic-but-fragile-peace.html> 22 May 2025
32. *World Armaments and Disarmament SIPRI Year book 1980*, Stockholm International Peace Research Institute, Taylor & Francis Ltd, London, 1980, 562 p.
33. **Wright, D.** *Deception in the Desert Deceiving Iraq in Operation Desert Storm*
<https://www.armyupress.army.mil/Books/Browse-Books/iBooks-and-EPUBs/Deception-in-the-Desert/> 22 May 2025
34. **Zaloga, S.** *M1 Abrams T-72 Ural operation Desert Storm 1991*, Osprey Publishing, 2009, 81 p.
35. **Барятинский М.**, «Абрамс». *Враг № 1*, Москва, 2010, 98 с.
36. **Бутусов Ю.**, *Позиционный тупик в Карабахе: прекращение огня или война на истощение?*
https://censor.net/ru/resonance/32242/pozitsionnyyi_tupik_v_karabahe_prekraschenie_ognya_voyina_na_istoscie 22 май 2025

37. *Война в Персидском заливе*, Москва: Военное издательство, 1993, 271 с., с ил. / генерал-лейтенант С. А. Богданов (руководитель авторского коллектива).
38. **Калуга Е.** *Операция «Буря в пустыне», или Первая война XXI века. Воздушная кампания* 02.03.2024г. <https://kontingent.press/post/operaciya-burya-v-pustyne-ili-pervaya-vojna-xxi-veka-vozdushnaya-kampaniya> 2май 2025
39. **Криворучко А., Рошупкин В.** *Багдадский вождь. Взлет и падение... Политический портрет Саддама Хусейна и его режима на региональном и глобальном фоне*, Москва, 2008, 560 с.
40. **Люттвак Э.** *Стратегия: Логика войны и мира*, Москва, 2012, 392 с.
41. **Минасян С.,** *Милитаризация Южного Кавказа и развитие вооруженных сил государств региона*// 21-րդ դար, թիվ 4 (6), 2004, էջեր 27-61:
42. *Некоторые уроки войны в Персидском заливе: материалы дискуссии за "круглым столом"* / Под общ. ред. Л. В. Степанова, А.И. Чичерова, Москва, 1992, 64 с.
43. **Окороков А.** *Секретные войны Советского Союза. Первая полная энциклопедия, (Войны XX века)*, Москва: Яуза, Эксмо, 2008, 736 с.
44. **Сидорин А. и др.** *ВС зарубежных государств*, Москва, 2009, 528 с.
45. **Суворов С.** *Танк Т-72: вчера, сегодня, завтра*, Москва, 2001, 68 с.
46. **Шляхтов Д.** *Перспективы строительства и применения стратегической бомбардировочной авиации США*, *Зарубежное Военное Обозрение*, № 4. 2008, с. 46-54.

References

1. **Hovhannisyan, A.** *Should the air force and air defence forces be merged? [Ardyoq petq e miavorel ROU-nern u HOP zorqery]*, *21-st century*, v.2, 2010, 88-101 pp. (in Armenian)
2. **Hovhannisyan, A.** *Complex/ multi-level warfare: A review of sixth generation warfare [Bardakazm/bazmashert paterazm. VI serndi paterazmi hamrotagir]*, Yerevan, 2025, 216 p. (in Armenian)
3. **Hovhannisyan, A.** *A few questions about aviation [Mi qani harcer aviacyayic]*, Yerevan, 2009, 136 p. (in Armenian)
4. **Hovhannisyan, A.** *Military art, vol II, Land breakthrough [Razmarvest, hator II, tsamaqayin tscheghqum]*, Yerevan, 2020, 1333 p. (in Armenian)
5. **Hovhannisyan, A.** *Air supremacy [Odayin gerakayutyun]*, Yerevan, 2010, 372 p. (in Armenian)
6. **Baryatinsky, M.** *"Abrams". Enemy No. 1 [Abrams. Vrag n. 1]* , Moscow, 2010, 98 p. (in Russian)
7. **Butusov, Yu.** *Positional Deadlock in Karabakh: Ceasefire or War of Attrition? [Pozitsionniy tupik v Karabaxe: Prekraschenie ognya ili voyna na istoschenie]*
8. https://censor.net/ru/resonance/32242/pozitsionnyyi_tupik_v_karabahe_prekraschenie_ognyavoyina_na_i_stoschenie 22 May 2025 (in Russian)
9. *War in the Persian Gulf [Voina v persidskom zalive]*, Moscow: Military Publishing House, 1993, 271 p., with ill. / Lieutenant General S. A. Bogdanov (head of the authors' collective). (in Russian)
10. **Kaluga E.,** *Operation "Desert Storm", or the First War of the 21st Century. Air campaign [Operatsiya "burya v pustine", ili Pervaya voyna XXI veka. Vozdushnaya kampaniya]* 02.03.2024. <https://kontingent.press/post/operaciya-burya-v-pustyne-ili-pervaya-vojna-xxi-veka-vozdushnaya-kampaniya> 22.2025
11. **Krivoruchko A., Roshchupkin,V.** *Baghdad leader. Rise and fall... Political portrait of Saddam Hussein and his regime against the regional and global background [Bagdadskiy vozhd. Vzlyot i padenie... Politicheskij portret Saddama Xuseyna I ego rezhima na regionalnom I globalnom fone]*, Moscow, 2008, 560 p. (in Russian)
12. **Luttwak, E.** *Strategy: The logic of war and peace [Strategiya: logika voyni i mira]*, M., 2012, 392 p. (in Russian)
13. **Minasyan, S.** *Militarization of the South Caucasus and the Development of the Armed Forces of the States of the Region [Militarizatsiya Yuzhnogo Kavkaza I razvitie vooruzhennix sil gosudarstv regiona]* // 21-st century, n. 4(6), 2004, 27-61pp. (in Russian)

14. *Some Lessons of the Gulf War: Materials of the Round Table Discussion [Nekotorie uroki voyni v Persidskom zalive: materiali diskusii za kruglim stolom]* // Under the general editorship of L. V. Stepanov, A. I. Chicherov, Moscow, 1992, 64 p. (in Russian)
15. **Okorokov, A.** *Secret Wars of the Soviet Union. The First Complete Encyclopedia, (Wars of the 20th Century) [Sekretnie voini Sovetskogo Soyuza. Pervaya polnaya enciklopediya (Voini XX veka)]*, Moscow: Yauza, Eksmo, 2008, 736 p. in Russian)
16. **Sidorin, A. et al.** *Armed Forces of Foreign States [Vooruzhennie sili zarubezhnix gosudarstv]*, Moscow, 2009, 528 p. (in Russian)
17. **Suvorov, S.** *Tank T-72: yesterday, today, tomorrow [Tank T-72: vchera, segodnya, zavtra]*, Moscow, 2001, 68 p. (in Russian)
18. **Shlyakhtov, D.** *Prospects for the construction and use of US strategic bomber aviation [Perspektivi stroitelstva i premeneniya strategicheskoy bombardirovochnoy aviacii SSHA]*, Foreign Military Review, No. 4. 2008, 46-54. (in Russian)

/Այլուսները՝ /in English/ տե՛ս հայերեն գրականության ցանկում/

Ընդունվել է / Received on: **20. 09. 2025**

Գրախոսվել է / Reviewed on: **04. 10. 2025**

Հանձնվել է տպ. / Accepted for Pub: **10. 12. 2025**

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արկադի Սեյրանի ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ՝ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի հայցորդ, ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ակադեմիայի մարշալ Հ. Բաղրամյանի անվան հրամանատարաշտաբային ինստիտուտի պետի տեղակալ, գնդապետ, Երևան, ՀՀ
Էլ. հասցե՝ arkadigrigoryan82@gmail.com / [ORCID.org/0009-0003-5978-7290](https://orcid.org/0009-0003-5978-7290)

Arkadi Seyran GRIGORYAN: Applicant of Institute of Oriental Studies of NAS, Yerevan RA
Deputy Chief of the Command and Staff Institute named after Marshal H. Baghramyan
of the Military Academy named after V. Sargsyan of the Ministry of Defense of RA, Colonel,
e-mail: arkadigrigoryan82@gmail.com / [ORCID.org/0009-0003-5978-7290](https://orcid.org/0009-0003-5978-7290)